

Петр Денисович Аввакумов

Туруйалар

I

Бу оскуолаға киирэ иликпинэ этэ. Биэһим дуу, алтам дуу буоллаға буолуо. Саас, сир-дойду уунан туолан, бычальныйан турдағына, мин таһырдыа тахсан, тиэргэннэ оонньу сылдыбытым. Оччотооҕу сорох ыал бөһүөлэктэн тэйиччи буруо таһааран олороро. Биһиги эмиэ оннук олорор этибит. Дьиэбит от үрэхтээх толоон сир саҕатыгар турара.

Былыттах сөрүүн күн мин дьиэбиттэн ырааппакка, от-мас быһыгар санардыы тиллэн хамсаан-имсээн эрэр кыра ол-бу үөн-көйүүр элбэҕин көрө-истэ, бэйэм-бэйэбин кытта кэпсэтэн баллыгырыы сырыттым.

Бу сылдьан иһиттэхпинэ, илин диэки туох эрэ хаһытаан чугдаарар. Мин бастаан, соһуйан, ах баран, иһиллээн турдум. Хаһыы, сөп буола-буола, кими эрэ ынырар курдук, арыт чугаһырга дылы буолан дуораһыйар, арыт эмиэ тэйиччи баран ыраата соҕус эңсэлийэр. Мин "ити туох буоллаҕай?" диэн дьиибэргиибин ахан.

Дьикти, хаһан да истибэтэх санам. Эчи, сатархайын. Эчи, улаханын. Ити туох хаһытыыра буолуой? Абалаах, оо, баран көрбүт киһи!.. Түргэнник сүүрэн, тийээн көрө охсон кэлиэххэ. Саналарыттан иһиттэххэ, ырааға суохха дылылар дии. Үрэх унуорунааҕы чогдоон тыа иһигэр сатарыйарга дылы гынар.

Мин ситигирдик санаатым да, инним диэки сүүрэн тэбинэ турдум. Онон-манан ууну кэһэн бырдааттанабын. Этэрбэһим бэллэччи сытыйдар да, ону болҕойор бокуой суох буолла. Ити туохтар итиччэ улаханнык хаһытаһалларын көрө охсуохпун баҕарабын. Хаһыы иһиллэр сирэ субу чугаһаабыкка дылы. Тохтоон, сымыһахпын ытыран, өрүтэ мэнгэлэстээн тыынабын.

Унуор киһи хайдах да туораан тахсыа суох. Үрэх уута дэбиличчи устан дьэргэһитэ сытар. Хаһыы буоллағына, адьас субу иннибэр сатарыйар. Ооньубун уһата-уһата, унуоргу ойууру одуулаһабын. Туох да баара биллибэт. Хаһыы, миигин кэлэ тарт диэн ынырар курдук, тохтообокко иһиллэр. Оттон мин, унуор тахсар кыаға суох буолан, үрэҕи кыйа сүүрэлибин. Халаан уутуттан хаата таһымныы туолбут үрэх ханан да синньээбэт эбит. Мин, арааһа, сирэйим хоту мээһэ сүүрэн, балачча сире барбыт быһыылаахпын. Санаабар, били хаһытыыр санга кэннибэр иһиллэргэ дылы буолан, эргиллэн төттөрү сүүрдүм. Көнүскэ уу баһар сиргэ кэлэн турдахпына, дьиэм таһыттан хаһыы иһилиннэ:

- Ноххо, ханна сүтэн хааллын? Кэ-эл!

Мин, итини истээт, дьиэ диэки сүүрэн бардааттаным. Оттон үрэх унуорунааҕы дьикти хаһыы мин оҕо дууһабын уйгуурдан, тохтообокко чугдаарыйа хаалбыта.

II

Бэсиги бүтэрэн сылдыр сайыным этэ. От звенотугар киирэн үлэлэхэбин. Ардахтаах силбик күн. Улахаттар: "Бүгүн арааһа, сүгүн оттоппот буолла бу халлаан", - дэһэ-дэһэ, миигин "утуйан баран набылычы тийээр" диэн, бэйэлэрэ ходуһаларыгар эрдэ барбыттар. Мин суорҕаммар сууланан утуйан хааллым.

Уубун ханан, чэпчэкистик уһуктан, отуу аанын сэгэтэн таһырдыаны көрбүтүм – халлаан халын былытынан бүрүллэн лүнкүрэн турар. Соччо самыырдаабат. Ити аата дьонум от охсон күөгэлдьитэ сырыттаһтара. Мин эмиэ ходуһаҕа киирэн, бу сөрүүн күн от охсон сайгылдытыах тустаахпын.

Кулуһун төлөнүгэр хараарбыт култаҕар чаанньыктан сойбут чэйи куттан, арыылаах лэппиэскэ ылан, мүлү-халы аһыы түһэн баран, таһырдыа ойон табыстым. Умса тардыммыт хортууспар, санныбар бөдөн таммахтар иккитэ-үстэ топ-топ тыаһаан түстүлэр. Ити отуу үрдүнэн сабырыйбыт баараҕай тиит лабаатытан түһэр эбиттэр. Түүн дуу, сарсыарда дуу улаханнык ардаабыт дьүһүннээх.

Биһиги билигин отуубут чугаһынааҕы ходуһалары бүтэрэн, балачча тэйиччи баран сылдыабыт. Биир ойууру, биир толоону туораан, оттуур үрэхпэр тийиэхтээхпин.

Сэндэнэ мастаах ойуур иһигэр хааман элэгэлдьитэн иһэммин, иннибэр бэрт чугас аһаҕастык хаһытаан сатарытар санаттан соһуйан ходьох гынным. Ах баран тохтоотум. Иһиллээн турдум. Хаһыы эмиэ иһилиннэ. Бу сырыыга баҕас мин хаһытааччылары көрөн тэйиэхтээхпин. Саналарыттан сылыктаатахха, үрэх үрдүнээҕи бэтэрээ хордоҕойго сылдыр быһыылаахтар.

Мин, долгуйан, эппэннэс буоллум. Ойуур иһиттэн эмискэ тахсан көстүмээри, суолбуттан туораан, суон тииттэргэ сөрүөстөн бытааннык хаамабын. Тыа энээригэр кэлиибэр, ыарҕа талахтарга түһэн бөкчөрүйдүм. Бөлкөй талахтарга кэлэн, сэрэнэн-сэрэнэн, өрө өндөйөн, хордоҕой диэки көрдүм.

"Туруйалар!" – диэн испэр саҕа аллайдым.

Икки туруйа, кынаттарын сарас гыннаран тэнитэ тутатута, төттөрү-таары холкудук хааман дыабаннаһаллар. Дьоролдьуйбут синньигэс атаһтарынан чэпчэкистик дугуммахтаан эгдэннэхэллэр. Уһун күөкэбэр мооньулары иһигэстик уунаннатан нөрүс, хаптас гыналлар. Эмиэ да тэйсэн ылаллар, эмиэ да сыстыһа түһэллэр. Ол быһыыгар энсиилээхтик, иэйиилээхтик доргутан, "труу-уу-ру!" диэн чугдаарыталлар.

Толоонно субу көстөн киирэн кэллэхпинэ, туруйалар миигиттэн соһуйан айманан-сайманан хаалыах курдуктар. Ол иһин мин "толоонно кириэ суохпун" дии санаан, кинилэргэ көстүбэт курдук ыраабынан эргийэн бардым. Туруйалар ол курдук бэйэлэрин имэннээх оонньууларыгар үлүһүйбүт, ылларбыт дьүһүннэрэ миигин аһара умсугуппута. Мин кинилэргэ көстүбэтэбим. Оттон кинилэр иэйбит-эйэргээбит дьүһүннэрин,

биллэрбэжкэ, астына-дуоһуйа көрбүшпүттэн үөрэн-көтөн, сүргэм сүүнэтик көтөбүллэн,
ходуһабар кынаттаах тэнэ буолан дэгэһийэн тийбитим.